

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 21 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2021

Türkiye’de Çağdaş İslâm’ın Düşünce Ekonomisi ve Değer Üretmenin Zorlukları

Contemporary Thinking Economy in Islam in Turkey and Challenges of the Production of Value

Muhammet Özdemir



Doç. Dr., Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Felsefesi Bilim Dalı

Assoc. Prof., Mersin University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Philosophy

Mersin / Turkey

muhammetozdemir2012@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0001-8465-1924>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 16.01.2021

Accepted / Kabul Tarihi: 29.03.2021

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2021

DOI: 10.33420/marife.861900

Cite as / Atıf: Özdemir, Muhammet. “Türkiye’de Çağdaş İslâm’ın Düşünce Ekonomisi ve Değer Üretmenin Zorlukları”. *Marife* 21/1 (2021), 37-57. <https://doi.org/10.33420/marife.861900>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.



Copyright / Telif Hakkı: “This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License.” / “Bu makale Creative Commons Atıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslar arası Lisansı altında lisanslanmıştır.”

e-ISSN: 2630-5550



www.marife.org

Türkiye’de Çağdaş İslâm’ın Düşünce Ekonomisi ve Değer Üretmenin Zorlukları

Özet

Bu makalede, dijital kapitalizm çağında bir analiz bağlamı içeren “düşünce ekonomisi” kavramı ve ekonomi ve para felsefesinde kullanılan ilişkilendirme mantığı yöntemi uygulanarak çağdaş Türk-İslâm düşüncesinin değer üretme içeriği ölçülmeye çalışılmıştır. Küresel kapitalizm çağında yerli kültürlerin ürettikleri düşüncelerin ekonomisi bu kavram ve mantığın yanı sıra post-kolonyal teori bünyesinde değerlendirilmektedir. Adam Smith’in ekonomik analizlerinden beri olduğu kadar özellikle son on yıllarda gelişmiş felsefi ekonomi literatüründe paranın yaratımına yönelik düşünce üretme süreçleri ile paranın dağıtımı ve bölüşümüne yönelik düşünce üretme süreçleri birbirinden ayrıtırılmaktadır. Makalede önce bu yöntem ve ilişkilendirme mantığının olgusal ve felsefi içeriğine, sonra gelişmekte olan ekonomi toplumlarında üretilmiş düşünceler ile irtibatına ve son olarak çağdaş İslâm düşüncesinin mevcut ekonomik değer yönelimine yer verilmiştir. Gelişmekte olan ekonomilerde üretilmiş ve üretilmekte olan düşüncelerin özelliği, değer yaratmak yerine oluşmuş küresel değerleri yerli piyasaya aktarmak ve dolaşıma sunmak şeklindedir. Çağdaş Türk-İslâm düşüncesini temsil etmek üzere sivil ve resmi seviyeden Kur’ân-ı Kerîm merkezli üretilmiş düşüncelerin ekonomisi analiz edilmiştir.

Genel çerçevesi yukarıdaki gibi olan çalışmada ekonomi ve para felsefesinde kullanılan ilişkilendirme mantığının Türk-İslâm düşüncesine uygulanmasının nedeni spekülâtif düşüncenin nesnel standartlarda ölçülebilmesi gereksinimidir. Bu bağlamda post-kolonyal düşüncenin ve Türkiye’deki çağdaş İslâm düşüncesinin ekonomik değer özellikleri saptanmaya çalışılmaktadır. Adam Smith’in yanı sıra Karl Marks, John Maynard Keynes, Georg Simmel ve Ludwig von Mises’in ekonomik düşüncelerine temas edilerek, hem değer yaratma ekonomisi ile tüketim ekonomisi arasındaki farka, hem ekonominin tabiat ve onun zorunlu bir parçası olan insan yaşamındaki matematiksel geçerliliğine ve hem de düşünce ekonomisinin değer yaratma ekonomisi ve tüketim ekonomisi ile nesnel ilişkisine yer verilmektedir. Nimi Wariboko ve Jürgen von Hagen ile Michael Welker’in çalışmaları, çağdaş küresel kapitalizm toplumunda paranın ikametinin anlaşılabilmesi için kullanılmaktadır. Wariboko’nun ilişkilendirme mantığı, insana ait her mevcudiyetin ve nihayet düşüncenin ekonomik ve parasal bir aritmetiğe sahip olduğunu, hatta teolojinin bile bunun bir parçası olduğunu göstermektedir. Jürgen von Hagen ve Michael Welker’in çalışmaları, insanlar arası bütün ilişkileri ve bu ilişkilerin dolaylılarını ekonomik ve parasal bir hesapla nesnel kılarken meselenin eleştirel bir yönüne yoğunlaşmaktadır. Vivek Chibber’in çalışması, “düşünce ekonomisi” kavramını açıkça anmadığı halde madun çalışmalarının ekonomik değerini ve etkisini değerlendirerek bazı saptamalarda bulunmaktadır. Buna göre, gelişmekte olan ekonomi toplumlarında yaratıcı düşünce üretilmemektedir. Türkiye’den ilk defa Oya Safinaz Erdoğan tarafından Türkçe bir metinde ifade edilmiş olan “düşünce ekonomisi”, dijital çağ kapitalizm toplumunda nesnel bir değerlendirme içeriği olarak öne çıkmaktadır.

“Türkiye’deki çağdaş İslâm düşüncesi” veya “Türk-İslâm düşüncesi”, Kur’ân-ı Kerîm merkezli düşünce geliştiren iki filozofun temel argümanları bir örneklem niteliğinde kullanılarak değerlendirilmektedir. İsmet Özel, sivil düşünce ortamlarında eserleri okunan ve yorumlanan bir Türk-İslâm filozofudur. İlhami Güler, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde görev yapan ve resmi Ankara Okulu düşüncesini paylaşan bir filozoftur. Özel’in argümanları, entelektüel toplumu teknoloji ve medeniyete karşı bilinçlendirmesi görevi ve Müslüman kimliğin teknoloji ve medeniyet yoluyla yabancılaştığı şeklinde saptanabilir. Bu iki argüman da çağdaş Fransız filozof Jean-Paul Sartre’in Marksist varoluşçu analizlerinin yerli düşünceye uyarlanmasıdır. Özel bu şekilde değer üretmiş olmamaktadır. Güler’in argümanı, Kur’ân-ı Kerîm’in mesajının ahlaki ilkeler bakımından evrensel olduğu, hukuki bakımdan ise bağlamsal (tarihsel) olduğu şeklindedir. Bu argüman, Fazlur Rahman’dan alıp geliştirilmiş bir argüman olarak Müslüman özneyi sürekli geçmişe ve bir metne hapsediği için bir değer üretemektedir. İki filozof da, düşünce ekonomisi açısından paranın kaynağına yönelik bir tartışma yerine paranın dolaşım ve bölüşümüne yönelik bir tartışmaya girişmektedirler. Bunun anlamı, üretilmiş söylemi benimseyenlerin ekonomik yaşamlarında bir değişim olması yerine bu söylemi dile getirenlerin ekonomik yaşamlarında bir değişim olmasıdır. Bu vaka, Türk-İslâm filozoflarının paranın yaratılabilmesine inanmadıklarını göstermektedir. Makale, bu sorunun bertaraf edilmesinin yolunu, öze dönüş ve medeniyet kurma söylemleri yerine

nedensellikçi bir dünyevi yaşama yoğunlaşılması gereğinde bulunmaktadır. Buna göre, temelde dini açılara dayanan Türk-İslâm düşüncesi ya dünyevi ve salt maddi nitelikli yaşamdan bütünü çekilmeli ve salt inanç ve ahlak olarak kalmalıdır veya dünyevi kurallar belirleninceye değin dünyayı dinselştirmekten uzak durmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslâm Düşüncesi, Ekonomi Metafiziği, Küresel Kapitalizm, Düşünce Ekonomisi, Post-kolonyalizm.

Contemporary Thinking Economy in Islam in Turkey and Challenges of the Production of Value

Summary

This article aims to evaluate the content of producing value in Turkish-Islamic philosophy by referring to the concept of “thinking economy” which involves an analytical and verification method in the age of digital capitalism and the method of relational logic which is used in the philosophy of economics and the philosophy of money. In the age of global capitalism, the thinking economy produced by indigenous cultures is evaluated within the framework of post-colonial theory like in both methods. Since the economic analysis of Adam Smith, especially in the philosophical economics literature developed in the last decades, the processes of thought generation for the creation of money and the processes of thinking about the distribution and allocation of money have been distinguished from each other. The article firstly describes the factual and philosophical content of this method and the relational logic, then secondly determines its connection with the ideas produced in developing economic societies, and finally identifies the current economic value orientation of contemporary Islamic thought. The characteristic of the ideas produced and in production in developing economies is to transfer the created global values to the domestic market and to offer them circulation instead of creating value. To represent the contemporary Turkish-Islamic philosophy, the economics of the ideas produced at the public and the official level centered on the Quran are analyzed.

The reason why the method of relational logic used in economics and the philosophy of money is applied to Turkish-Islamic thought in the study whose general framework is as mentioned above the need to measure the speculative thought in objective standards. In this context, it is attempted to identify the economic value and characteristics of post-colonial thought and contemporary Islamic thought in Turkey. The difference between the creative economy and the sharing economy is expounded with reference to the economic thoughts of Karl Marx, John Maynard Keynes, Georg Simmel and Ludwig von Mises as well as Adam Smith. In addition, the mathematical applications of the economy in nature and human life, which is an essential part of objective relationship between creative thinking economy and the sharing economy, are included. The works of Nimi Wariboko and Jürgen von Hagen and Michael Welker are used to understand the location of money in the contemporary global capitalist society. Wariboko’s method of relational logic shows that every human being and thought has economic and monetary arithmetic, even theology is a part of it. The work of Jürgen von Hagen and Michael Welker focuses on critical aspects of the issue while making all relations between people and their consequences objective through an economic and monetary calculation. Vivek Chibber’s work makes some determinations by evaluating the economic value and impact of subaltern studies, although he does not evidently mention the concept of “thinking economy”. Accordingly, creative thinking cannot be produced in developing economic societies. The concept of “thinking economy”, which has been first stated by Oya Safinaz Erdođdu in a Turkish text, has come forward as the content of objective evaluation in the society of digital era capitalism.

“Contemporary Islamic thought in Turkey” or “Turkish-Islamic thought” has been evaluated by using a sample contains the main arguments of two philosophers, rest upon Quran-centered thoughts. İsmet Özel is a Turkish-Islamic philosopher whose works are read and interpreted in civic thought. İlhami Güler is a philosopher who works at Ankara University Faculty of Divinity and shares the idea of the official Ankara School. The arguments of Özel can be expressed the duty of the intellectual to raise awareness of the society against the technology and the civilization and alienation of the Muslim identity happens through the technology and the civilization. These two arguments are based on the adaptation of the Marxist existentialist analyzes of the contemporary French philosopher Jean-Paul Sartre to indigenous thought. Özel does not produce the value in this way. Güler’s argument is that the message of the Quran is universal in terms of moral principles, and that it is contextual (historical) in legal terms. This argument, as an argument developed and taken from Fazlur Rahman, cannot produce value because it constantly imprisons the Muslim subject in the historical past and the text of

Qoran. Both philosophers engage in a discussion of the circulation and distribution of the money rather than a discussion of the source of the money in terms of "thinking economy". This means that instead of a positive change in the economic lives of those who adopt the produced discourse, there is a positive change in the economic lives of those who express this discourse. This fact shows that the Turkish-Islamic philosophers do not believe that money can be created. This article finds way to overcome this problem by focusing on a causal worldly life rather than a discourse having return to the essence and the civilization. Accordingly, Turkish-Islamic thought which contains especially religious aspects should either withdraw from secular life altogether and persist on with faith and morality only, or refrain from religiousizing the world until worldly rules settled.

Keywords: Turkish-Islamic Thought, the Metaphysics of Economy, Global Capitalism, Thinking Economy, Post-colonialism.

Giriş

Bu çalışmada Türkiye’de resmî kurumlar ve sivil toplum örgütleri yoluyla üretilmiş ve üretilmekte olan çağdaş İslâmî düşünce ekonomisinin analizi amaçlanmaktadır. Türkiye başta olmak üzere İslâm dünyası ve küresel kapitalizm şartlarının geçerli olduğu bütün coğrafyalarda İslâm düşüncesini temsil eden ve üreten insanların ve bu üretimi tüketen paydaşların paranın kaynağına yönelik tartışmalar yerine belirli bir sınırdan onun dağıtım ve bölüşümüyle ilgili tartışmalarla meşgul oldukları görülmektedir (Ökte, 2010, 181-182; Özdemir, 2016, 61-62; Mert, 2019, 222-223). Bu genel ve karakteristik olgu salt düşünce veya spekülâtif felsefenin diliyle değerlendirildiğinde onu anlamak ve analiz etmek mümkün olmamaktadır. Nitekim olgu da kendini –tıpkı 15. ve 16. yüzyıl Batı Avrupa doğa felsefesi tartışmalarında olduğu gibi- spekülâtif dilin elverişsizliğini kötüye kullanarak gizleyebilmektedir. Ama doğa felsefesinde matematiği öneren ekonomik dilin sosyal bilimler veya burada Türk-İslâm düşüncesinin değerlendirilmesinde kullanılması insan zihninin olgudaki zaman, mekân ve nesne bilincini yeterince fark edebilmesine olanak tanıyabilmektedir. Nitekim hem son zamanlarda oluşmuş ekonomi metafiziği literatürünün ve hem de gelişmekte olan ekonomi toplumları özelinde bu metafiziğin uygulandığı yeni post-kolonyal çalışmalar literatürünün temel bağlamı ve sorunlaştırma mantığı bu şekilde görünür olmaktadır (Von Hagen vd., 2014; Mitra vd., 2017).

Küresel kapitalizm ve daha özel olarak onun daha yeni bir aşaması olan dijital kapitalizm çağında insan yaşamındaki en belirgin değişim, insanlar arası her türlü sosyal ilişkinin mübadele veya takas ekonomisinin somut aracı olan paraya konu edilmiş olmasıyla meydana gelmiştir. Modern ekonominin babası Adam Smith’in eleştirmeni Karl Marks’ın kapitalizm analizlerinde kültürün büyük ölçüde ekonominin zorunlu bir ürünü olduğu teması korunmuşken; ekonomi ile kültür arasındaki ilişki zamanla kültürden insanın özgür iradesi ve kişiliğini de içerecek bir analize doğru evrilmiş, nihayet kitle iletişim araçlarının gelişimi yoluyla insanın sosyal karakterinin ve bütün toplumsal ilişkilerin parayla ölçülebilir ve takip edilebilir olduğu görülmüştür (Hénaff, 2010, 16-17; Chibber, 2013, 109, 207, 215, 218). Günümüzde insan yaşamının neredeyse bütün unsurlarının parayla bir ilişkisi vardır ve belki tüm dünyada duygusal veya psikolojik bir netice olarak insanların genelde mutsuz görünmelerinin nedeni paraya veya yeni tarzda mübadeleye dayalı bu toplumsal ilişkinin kendini bireylere dayatmasıdır (Graham, 2009, 146-

151). Böyle bir gelişmenin ortasında yerli toplumlar veya gelişmekte olan ekonomiler açısından iki verimsiz düşünsel olgu vardır. Bir tanesi, yabancı dillerden edinilmiş kavramların anlamsal içeriğini yerli insana onu baskılayacak tarzda dayatmaktır. Bu, salt mantıksal seviyede ve kavramlardan olgulara inen bir baskılama yoluyla gerçekleşmekte olup, yerli olguyu anlamak yerine onun üzerini örtmektedir. İkincisi, insani içerim itibarıyla çok geçmişte kalmış kavramları benzer bir baskılama aracı olarak bugünkü olgulara yedirmeye çabalamaktır. Kendi özüne dönme görüntüsü altında bu defa başka bir tarihe ait kavramlar, bu kavramların temel dünya bağlamının kapsamadığı ve ilişkisiz olduğu güncel aktif iş yaşamına bir ahlak oluşturma ve düşünce açılımı yaratmak taahhüdü ile eklenmeye çalışılmaktadır. Her ikisi de eldeki küresel kapitalizm ve dijital çağ ekonomisinin gerçeklerine göre bir düşünce üretmeye mani olabilmektedir. Modern öncesi İslâm tarihinden hareketle yapıldığında ikincisi sanal ve gerçekliği olmayan bir düşünce ekonomisine yol açabilmektedir ve yaşanılan dünyada ve yerli toplumda İslâm’ın yerine karar vermek zorlaşmaktadır (Noor, 2008, 65-70). Türkiye’de tedavülde bulunan İslâm düşüncesi hareketliliği ve onun içerimlerinin çoğunluğu, bilinçli bir tarzda paranın kaynaklarına yönelik bir tartışma yerine onun bölüşümü ve dağıtımını ilgilendiren tartışmalarla meşgul olmakta ve aktif iş yaşamındaki insan ilişkileriyle İslâm dininin modern öncesi toplumsal, hukuki ve ahlaki içeriği neredeyse büsbütün ilişkisiz olmasına karşın ilkinin ikincisiyle zorunlu bir inançsal ilişkiye sahipmiş gibi göstererek kendi para kaynaklarını garantiye almakla yetinmektedir (An-Na’im, 2008, 132, 183, 190-191, 200). Küresel kapitalizm dönemi yerli bütün kayıt-dışı ekonomi unsurları ve değer üretmeye dayalı olmayan bütün yerli düşünce girişimlerini suiistimal etmekte başarılı olduğu için sürekli Türkiye’nin ekonomisinin aleyhine dönen bu durumun ekonomik ve parasal nitelikli bir dile çevrilererek yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu makale tam olarak bu analize girişmektedir.

Makalede önce modernizm ve çağdaşlıkta ekonomi ve paranın insan yaşamıyla ilişkisi ve gelişmekte olan ekonomileri imleyen post-kolonyal düşüncenin genel özelliklerine yer verilecektir. Bu meyanda düşünce ekonomisi kavramının içeriği ve literatürdeki yeri de somutlaştırılacaktır. İkinci olarak, çağdaş İslâmî düşüncenin ekonomik içeriği ve onun girişimcilikle ilişkisine Kur’ân-ı Kerîm merkezli okuma ve yorumlama tartışmaları örneği üzerinden temas edilecek; üçüncü olarak, üretime dayalı olmayan bir düşünce ekonomisi olarak çağdaş İslâm düşüncesinde paranın kaynaklarına yönelik bir girişimin ne kadar meşru görünebildiği ve ne kadar engellendiği değerlendirilecektir. Makalenin sonunda paranın kaynaklarına veya değer üretmeye yönelmiş bir İslâmî düşüncenin nasıl olabileceğine dair bir takım çıkarımlarda bulunulması amaçlanmaktadır.

1. Post-kolonyal Düşünce Ekonomisinin Genel Özellikleri

Öncelikle ekonomi metafiziğinin modern ve çağdaş içeriği ile tabiat ve onun bir parçası olan insan yaşamı arasındaki karşılıklı nedensel ilişkilerin açığa çıkarılması faydalı olacaktır. Bundan sonra düşünce ekonomisi kavramının literatürdeki yeri ve post-kolonyal düşünce ekonomisinin analizine yer verilebilir. Küresel

kapitalizmin yeni bir aşaması olan dijital kapitalizm çağında ortaya çıkmış olan düşünce ekonomisi kavramsallaştırmasının yeterince anlaşılabilmesi için kapitalist ekonominin tabiat ve insan yaşamına ilişkin saptamaları önemlidir.

Modern literatürde ekonomi metafiziği bağlamında Adam Smith, Karl Marks ve John Maynard Keynes'in (1883-1946) yanı sıra özellikle Georg Simmel (1858-1918) ve Ludwig von Mises'in (1881-1973) analizleri önemlidir. Çünkü Smith, Marks ve Keynes, son üç yüzyıl içerisinde insanlar arası alışverişin doğru kurallarını saptamaya çalışmışken, Simmel, modern kapitalizmin yarattığı para ekonomisi ile insan bilinci arasındaki psikolojik ve sosyal nitelikli ilişkilerin doğasını aydınlatmaya çalışmıştır (Skousen, 2007, ix-xi; Simmel, 2004, 31-38). Von Mises ise, bütün insan etkinliklerinin ekonomi üzerinden okunması gereğini prakseoloji kavramını en geniş kapsamıyla ve felsefe ve sosyolojiyi genişleterek çözümlemeye çalışmıştır (Von Mises, 2003, 15-18, 198).

Ekonomi felsefesi veya ekonomi metafiziğinden hareketle bakıldığında, tabiata ekonominin egemen olduğu saptanabilir. Açık bir deyişle, onda gözle görünen ve görünmeyen varlıkların birbirleriyle ilişkisi, bir alışveriş niteliğinde gerçekleşmektedir ve tabiat, bu alışverişlerde nedensel ilişkide karşılıklılığı koruyanlar içinde kolay ve az maliyetli olanları diğerlerine tercih etmektedir. İnsanlar arası ilişkiler, tabiatın bu ekonomik işleyişinin bir parçası olarak, tabiatın olanakları, insan emeği ve makinelerin birlikte kullanımını içeren bir ekonomik örgütlenmeden meydana gelmektedir. Tabiatın karşılıklı nedensel ilişkilerin toplamı ve kolaya eğilimli oluşu ile insanlar arası ilişkilerin tabiata zorunlu katılımı, ekonomi metafiziğinin odak noktası olup, insan icadı bir değişken olarak para, bu metafiziğin ilişkileri izlemesine yarayan, somut ve insan yaşamını düzenleyen bir araçtır. Özellikle çağdaş dönemde para, insanlar arası ilişkilerin ve bu ilişkilerin tabiatla bağlantısındaki içeriğin nedensel belirlenimi için en önemli ölçüt durumuna gelmiştir (Rosenberg, 1995, 354; Von Hagen, 2014, 19-32). Bu ölçüt, Smith'in insanların gereksinimlerini giderme içeriği veya aracı anlamındaki "kullanım değeri" ile bu içerik veya araçların birbiriyle değiş tokuşunu imleyen "değişim değeri" kavramlarını birlikte karşılayacak nitelikte bütün insani ilişkilerin belirleyici etkeni konumdadır (Smith, 1977, 48). Marks, Simmel ve çağdaş araştırmacıların ortak görüşlerine göre, tabiatın ve insanın ekonomik gerçekliği ve bu iki gerçekliğin insani tarafında paranın konumu nedeniyle, onun dolaşımı üzerinden insanın, kültürün ve nihayet düşüncenin analiz edilmesi meselelerin çözümlenmesi için kolaylık sağlayabilmektedir. Çünkü hem insan zihninin ve sosyal koşullanmasının temeli parada bulunabilmektedir, hem de para, ödeme ve karşı ödeme arasında sürekli nesnel bir değer temsili yapabilmektedir. Ayrıca Simmel'in saptamasına göre, arzulan bir nesne olarak paranın tarafların eline geçebilmesi ve birikmesi, insanların ona yönelik tutkularından bağımsız gerçekleşebilmektedir. Marks'ın teşhisine göre, para, kendisini yaratanın lehine olmayacak şekilde bir devinime sahiptir, ama onun bu eleştirel saptaması, paranın merkezi konumunu teyit etmektedir. Buna ek olarak, para, insanın bireysel özgürlüğünü artırabilen birtakım sosyal varoluş olanakları ve bireyselliğini olabildiğince koruyabildiği toplumsal ilişkiler sağlayabilmektedir. Böylece paranın insanlar arası münasebetleri kendisiyle ilişkilendirmeye

elverişli ve kimi zaman zorunlu bir mübadele ve kazanç aracı olduğu anlaşılabilir (Marx, 1990, 162-163, 210-220, 240-244; Simmel, 2004, 292-295; Wariboko, 2008, 73-90, 105-112). Bu vakiadan hareketle Von Mises, günümüzde bilgi felsefesi veya sosyal felsefe olarak nitelendirilebilecek bir bağlamda paranın, insana dair her şeyin bir ortak ölçme ve değerlendirme dili olarak kabul edilebileceğini saptamaktadır (Von Mises, 2003, 93-94).

Çağdaş dönemde ekonomi metafiziği bağlamında para ile sosyal yaşamı oluşturan din, teoloji, siyaset, hukuk ve ahlak gibi temel insani kavramlar arasındaki ilişkileri inceleyen bazı araştırmalar kaleme alınmıştır. Örneğin Nimi Wariboko’nun kitabı (2008) ile Jürgen von Hagen ve Michael Welker’in ortak editörlüğünde yayınlanan kitabın (2014) analizine göre, insanın bireysel ve toplumsal varlığı, psikolojisi, sosyal ilişkileri, inançları, bilimsel bilgileri, kişisel gelişimi ve ilgileri paranın etkisinde gerçekleşmektedir. Ayrıca düşünce, felsefe, bilim ve din gibi sosyal yaşamı ilgilendiren ve yeni gelişmelere sürekli gereksinim duyan alanların değerlendirilmeleri, en verimli şekilde, bunlara dair önerilerin ekonomi metafiziği ve özellikle para felsefesinin dili üzerinden analiz yoluyla yapılabilir. Çünkü insan dilinde üretilen bütün entelektüel süreçler bir çeşit ilişkilendirme mantığı ile geliştirilebilmekte ve gerekçelendirilebilmektedir. İlişkilendirme mantığının matematik ile birlikte sınanabileceği ve nesnel değerlendirilebileceği en önemli ölçme araçları, ekonomi ve onun somut karşılığı olan paradır. Wariboko, ekonominin ve paranın diline uyarlanmış bir ölçme ve değerlendirme mantığı geliştirmiş ve Adam Smith’in sermayenin birikimi için şart koştuğu üretken emeğin veya değer üretiminin içeriğini parayla güncellemiştir. Buna göre, düşünce ve felsefeler, paranın yaratımı veya kaynağına yönelik analizler ile paranın dağıtımı ve bölüşümüne yönelik analizler olarak ikiye ayrılmaktadır. Değerin çağdaş ve somut karşılığı olarak parayı yaratan veya onun kaynağını bulan düşüncelere üretken düşünceler, paranın dağıtımı ve bölüşümünü içeren düşüncelere ise tüketici veya geliştirici düşünceler denilebilir. Gelişmiş ekonomiler ile gelişmekte olan ekonomileri ayırt eden olgu böylelikle daha belirgin görülebilmektedir. Gelişmiş ekonomilerde temelde üretken düşünceler bilimsel çalışmaları baskılamakta, gelişmekte olan ekonomilerde tüketici veya sonraki aşamada gereksinim olan geliştirici düşünceler bilimsel çalışmalara hâkim olmaktadır. Bir düşüncenin yatırım yapılmaya ve tartışılmaya değer olup olmaması, ilişkilendirme mantığı yoluyla onu paranın yaratımı veya kaynağıyla ölçtükten sonra saptanabilir (Smith, 1977, 438-439; Wariboko, 2008, 112-118, 125-151; Von Hagen vd., 2014, 19-41, 440-441).

Ekonomi metafiziğinin ve hatta ekonomi alanında uzman akademisyenlerin münhasıran “düşünce ekonomisi” (“thinking economy”) kavramsallaştırmasını telaffuz etmeye başlamaları hem dünyada ve hem de Türkiye’de yenidir ve hâlihazırda içerisinde bulunulan dijital çağa ilişkilidir (Rust, Huang, 2021, 23-24). Türkiye’de ve Türkçede ilk defa Oya Safnaz Erdoğan tarafından kullanılmış olan “düşünce ekonomisi” kavramsallaştırması, metaların internetini içeren dijital çağda, insan düşüncesinin ve özellikle de Türkiye’de üretilen spekülâtif düşüncenin yenedünyaya ne kadar hazır olduğunun ölçülmesi amacıyla kullanılmıştır. Varolan her şeyin ekonomik bir niteliğe dönüştüğü yeni iletişim ve ekonomi dünyasında, işgü-

cünden daha fazla düşünce sermayesi belirleyici bir rol oynamaktadır. Erdoğan'ın deyişiyle, "beşeri sermaye" ile dijital çağın rekabet koşullarına uygun düşüncelerin üretimi büyük ölçüde eşanlamlıdır ve "peki, Türkiye bu resmin neresinde yer alacaktır?" (Erdoğan, 2014, 1-3). Erdoğan'ın Türkiye kapsamındaki sorusunun anlamı, maddi bütün nesnelere birer fikir ürettiği bir sosyal dünya içeriğinde Türkçede üretilmiş ve üretilen düşüncenin küresel kapitalizm veya dijital kapitalizm ekonomisinde edinebileceği yerle ilgilidir. Doğrudan düşünce ekonomisine yapılmış atıflarda dijital çağ kavrayışı ve üretim odaklılık ölçütü açıklanmakta ve yukarıda modern iktisat tarihi ve ekonomi metafiziği kapsamında yer verilmiş bulunan klasik fikirlerin yeniden değerlendirilmesine yoğunlaşmaktadır (Wittel, 2016, 68-104; Qesado, 2016). Hatta Mariano Zukerfeld, entelektüel etkinlik veya düşünceyi bir madde ve sermaye olarak alımlamakta ve Antik Yunan ve onun Hıristiyan mirasından Taoizm, Çin felsefesi, Hinduizm ve İslam felsefesine değin bütün kültürel mirasın, dijital kapitalizm çağında nasıl bir ekonominin parçası olduğuna yer vermektedir (Zukerfeld, 2017, 11-30). Wariboko, von Hagen ve Welker'in yukarıdaki analizleri böyle bir dijital çağ kapitalizmi arka planı ve düşünce ekonomisi kavrayışında geçerli ve işlevsel olmaktadır. Düşünce ekonomisi, tam olarak, dijital çağda insan düşüncesinin üretkenlik niteliği ve onun sosyal gereksinimlerle karşılıklılığını ekonomi ve para üzerinden ölçerek belirlemeyi amaçlayan bir kavramdır. Bu kavram sosyal bilimlerin birçok alanında uygulanmaktadır (Neufeind vd., 2018; (Rust, Huang, 2021, 23-24).

Gelişmekte olan ekonomilerin araştırıldığı post-kolonyal çalışmalar alanında adını duyuran Vivek Chibber, Wariboko, Von Hagen ve Welker'in yaptığı saptamaları ve ekonomik dile uyarlayarak değerlendirme mantığını daha ziyade sosyal kavramlar üzerinden Hindistan örneğinde uygulamayı denemektedir. Chibber'in kitabı (2013), yukarıdaki ilişkilendirme mantığını açıkça anmamakta ve içermektedir, ama küresel kapitalizm ile yerli felsefi düşünce arasındaki dolaylı saptamaların yanı sıra geç 20. yüzyıl Hindistan'ı ve Amerikan akademisinde büyük yankı uyandırmış madun çalışmaları literatürünün sınanmasına yoğunlaşmaktadır. Chibber, madun çalışmalarının paranın yaratımıyla ilişkisiz oluşu nedeniyle başarısız olmasını, onun, küresel kapitalizmi doğru saptayıp kuramda işleyememesine ve Doğu'ya ilişkin sömürgeci ve oryantalist temsil eleştirisini yanlış argümanlaştırarak sömürgeciler ve oryantalistlerin yaptıklarını teşvik ediyor olmasına bağlamaktadır (Chibber, 2013, 25-26). Chibber, kitabının sonunda, madun çalışmaları alanının kıdemli ve ünlü aydınlarından birisi olan Dipesh Chakrabarty'nin "Avrupa'nın taşralaştırılması" tezini veya analizini post-kolonyal teorinin temel bir hedefi olarak işlemekte ve bunun mümkün olmadığını, hatta bu entelektüel ve akademik girişimin yeni bir "Avrupa-merkezcilik" ürettiğini, yani Batılı bir merkez ve dilde üretilmiş olanı yerli dile çevirerek tüketmenin yeniden tekrarlanmış olduğunu saptamaktadır. Ona göre, bu vakianın önemli nedenlerinden birisi, post-kolonyal teoride, Marksizm'in Doğu'yu Batı'nın "bulanık yansıması" olarak resmeden okumasının, bir tür "Aydınlanmacı gelenek karşıtlığı" altında alımlanmış olmasıdır. Oysa Marksizm, Aydınlanmacı geleneğin bir parçasıdır ve ona yaslanarak Avrupa-merkezcilik sürekli yeniden tekrarlanmaktadır. Chibber, Avrupa'nın taşra-

laştırılması niyetinin, yani ekonomide onları aşmayı içeren bir post-kolonyal iradenin, takdire şayan olduğunu, ama söylemi böyle oluşturmakla Avrupa’nın taşra-laştırılmayacağını, üretken bir söylemin bundan ibaret olmaması gerektiğini dile getirmektedir (Chibber, 2013, 290-293).

Chibber’in madun çalışmalarını Chakrabarty örneği üzerinden analizi, Türkiye’de futbol maçlarında seyircilerin ağzından dökülen “Avrupa Avrupa, duy sesimizi, bu gelen, Türklerin ayak sesleri!” sloganıyla örneklenebilir. Orta Çağda Müslüman Türklerin Avrupa’ya ayak basmaları ile Avrupa’nın taşralaştırılması arasında ekonomik, askeri, siyasi ve kültürel bir ilişki bulunmaktadır ve Chakrabarty’nin tezi ile Türkiye’deki futbol maçlarında sahalarda duyulabilen yukarıdaki söz bütünüyle bu tarihsel ilişkiye geri dönmektedir. Chibber’in değerlendirmesine göre, Orta Çağdaki gelişme günümüzde tatlı bir hatıra olabilir, ama toplumsal bir gerçeklik sevinç verici sözcüklerin bir araya getirilmesi ve bir cümlede sıralanmasıyla başlatılabilirse de yaratılamaz ve tamamlanamaz. Gelişmiş ekonomilerle rekabet gücüne girişebilmenin iki önemli koşulu bulunmaktadır. Birincisi, yerli akademi ve aydınların Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’ya ait dillerden çeviriler yaparak veya tarihte sürekli geçmişe dönüp güncel dile uyarlama ve çeviriler yaparak bilimsel statüler elde etmelerine izin verilmemelidir (Chibber, 2013, 288-290). İkincisi ise, “Avrupa’nın taşralaştırılması” gibi hedeflerin bütünüyle maddi, ekonomik ve parasal değer üretme olgusal süreçleriyle devam ettirilerek sınanması ve ölçülmesidir. Daha açık bir deyişle, gelişmiş ekonomilerin yerli ekonomileri sömürmelerine karşı çıkmak söylemi ile medeniyet ve estetizm söylemlerinin beraber olmaması ve ikisinin arasına bütünüyle maddi ve hatta ekonomik dünyevi çalışma ve emek üretme süreçlerinin eklenmesi gerekmektedir (Özdemir, 2017, 277-278).

“Gelişmekte olan ekonomiler” kavramsallaştırmasını analiz ederek ekonomi metafiziğini dünya milletlerine uygulayan Daron Acemoğlu ve James A. Robinson, ekonomik gelişmenin sadece bir “sonuç” olmadığını, aynı zamanda onun öncelikle hâlâ fakirlik içerisinde yaşayan milyarlarca insan için ilk adım olarak “daha iyi fikirler yaratmak” olduğunu saptamaktadırlar. ABD ile Meksika ve Afrika toplumları arasındaki farklılık, basitçe bir tarafın zengin ve güçlü, diğer tarafın fakir ve güçsüz olması değildir. Bunun yerine iki taraf arasında düşüncelerin ekonomisi bakımından bir farklılık bulunmaktadır (Acemoğlu-Robinson, 2012, 53-54). Düşüncenin ekonomik desteklenmesi ve teşviki, onun için elverişli bir siyasi, hukuki ve ahlaki iletişim gerektirmektedir. Ama öncelikle paranın yaratımına koşullanmış düşüncenin mevcudiyeti, ilk olarak üretkenliğe yoğunlaşmak ve sonraki aşamalarda işlevsel olabilecek tüketici ve geliştirici düşüncelerle –paranın doğru iş bölümü ve adil paylaşımıyla kurumsallaştırılması- doğru sıralanması ile mümkün kılınabilir. Post-kolonyal düşüncenin modern ve çağdaş dönemlerdeki genel özelliği bu sıralamayı ihlal etmesi ve sadece ikincisiyle meşgul olmasıdır. İkincisiyle meşgul olmak demek, paranın gelişmiş ekonomilerden hazır gelerek yaratılmış bulunduğunu, çözümlenmesi gereken sorunun ise, onun dağıtımı ve bölüştürülmesiyle ilgili olduğunu kabul ederek düşünce üretmek demektir. Anlaşılabilirliğine göre bu durum, post-kolonyal düşüncenin paranın yaratımıyla ilgili geride ve içte gizli bir inançsızlığa sahip olduğunu göstermektedir. Post-kolonyal karakterde yerli kaynaklı bir eko-

nomi ve paranın yaratılamayacağına dair inanç, onun dağıtımı ve bölüştürülmesiyle meşgul olmayan düşünce girişimlerini yanlış ve tehlikeli bulabilecek psikolojik koşullanmalara dahî yol açabilmektedir. Bu nedenle post-kolonyal düşünce ekonomisinin verimli gelişmeye yönelik seyrinin üretken düşünceyi koşullayacak ve teşvik edecek nitelikte kurumsallaştırılması gerekmektedir. Esas itibarıyla demokratikleşme kavramı sosyal yaşam kadar üretken düşüncenin önünü açacak kurum-sallaşmalara karşılık gelmektedir (Acemoğlu-Robinson, 2012, 293-313, 325-348; Özkan, 2019, 62, 83-87).

2. Çağdaş Türkiye’de İslâmî Düşünce Ekonomisi ve Girişimcilik

İngiltere’de İslâm tarihi ve düşüncesi uzmanı olarak tanınmış olan akademisyen Carool Kersten, çağdaş İslâm coğrafyasını “post-kolonyal bölge” olarak nitelendiren ve bu bölgede üretilmiş düşünce örneklerini temel akımlar, bu akımlarda öne çıkarılan temalar ve sorun alanlarını içeren bir kitap çalışması yapmıştır (Kersten, 2019, 14). Kersten’in çalışmasına göre, modern dönemde İslâm düşüncesindeki ortak sorun, modern öncesi İslâm tarihi ve medeniyetine ait miras ve İslâm inancının, bunların tümünü mümkün kılan İlahî bir metin olarak Kur’ân-ı Kerîm’in Batı’nın yarattığı ve hâkim olduğu dünyevi kültürle uyuşturulup uyuşturulamayacağıdır. Bu sorunun çözülmesi, İslâm’ın bütün zamanları içerdiği ve ilgilendirdiği, Kur’ân-ı Kerîm’in bütün insanlara her zaman hitap ettiği temasıyla belirlenmiştir. Ekonomi metafiziğiyle ilgili olarak bu dönemde –sonraları çağdaş döneme sarkacak seviyede- sosyo-ekonomik eşitlik tartışmalarının dikkat çektiği görülmektedir (Kersten, 2019, 119-120). Kitabın çağdaş dönemde saptadığı ortak sorun, liberalizm, demokratikleşme, çevre duyarlılığı, her türlü farklılığın hak ve fırsat eşitliliği ve bireysellik gibi Amerikan Rüyasıyla ilişkili yeni kavramlar ile İslâm’ın ve Kur’ân-ı Kerîm’in uzlaştırılıp uzlaştırılmayacağı sorunudur. Bu sorunun çözümü, özgürlük ve eşitlik başta olmak üzere bütün sorun alanlarının modern öncesi İslâm tarihi ile ilişkilendirilerek sahiplenilmesi şeklindedir. Küreselleşen 21. yüzyıl dünyasında Müslüman aydınlar, Kur’ân-ı Kerîm’deki inanan kuşatıcı toplumu içeren ümmet kavramı ile yerel farklılıklar arasında benzer yönleri öne çıkarmakta, İslâm’ı tarihsel bir olgu ve bir medeniyet olarak işlemektedirler. İslâm’ın sekülerizm ile uyumlu olup olmadığı, kitle iletişim araçları ve çevre etiği gibi çağdaş araç ve çözümlerin beraberlerinde sekülerliği de getiriyor olması vakıası Kur’ân-ı Kerîm açısından değerlendirilmektedir (Kersten, 2019, 176-183).

Kersten’in kitabında Türkiye’ye de yer verilmekte ve sosyal ve siyasi hareketler ile kişisel bazı aydın örneklerinin anılmasının yanı sıra bir düşünce akımı olarak özellikle Ankara Okulu’ndan söz edilmektedir. Kersten, Ankara Okulu’nun Türkiye İlahiyatçı akademisyen ve aydınları arasında öne çıktığını ve bu akımın kökeninin ve başlangıcının iki kaynaktan bulunabileceğini saptamaktadır. Birinci kaynak, 1980’li yıllarda Peygamber’in bıraktığı miras içinden sadece Kur’ân-ı Kerîm’in İslâm’ın kaynağı olarak işletilebileceği görüşünü öne süren Edip Yüksel’in fikirleridir. Yüksel kendini “Kur’âncılar” arasında saymış olan bir yazardır. İkinci kaynak, 1990’lı yıllarda dindarlık ile tarihsel geçerliliğin arasına bir ayırım koyarak İslâm’a yaklaşan Fazlur Rahman’ın bağlamsal Kur’ân-ı Kerîm okumasıdır. Bu iki

kaynağı birleştirerek Kur’ân-ı Kerîm’in tarihselci bir okumasını yapan görüş, Türkiye’deki Müslüman akademisyen ve filozoflar arasında bir karşılık bulmuş ve yayılmıştır (Kersten, 2019, 44-45). Kersten’in Türkiye’nin resmi kurumları ve sivil toplum örgütlerinde üretilmiş ve yayılmış fikri akımlar içinde özellikle Ankara Okulu’nu küresel bir dilde anmış olması önemlidir. Çünkü kitabının başında çağdaş İslâm düşüncesi, aydınları ve filozofları ile ilgili geçmiş sınıflamalara atıfta bulunan Kersten, “geleneksel ve toplumsal olarak muhafazakâr”, “reaksiyoner” ve “ilerici İslâmî söylemler” şeklinde kendi sosyolojik sınıflamasını geliştirmekte ve Türkiye’den içerisinde Rasim Özdenören ve İsmet Özel gibi aydınların da bulunduğu birtakım düşünürleri ilericiler arasında örnek vermektedir. Buradaki analize göre, Ankara Okulu’nun fikirleri de yenilikçi ve ilerici olarak kabul edilebilir. Çünkü yazara göre, modern öncesi İslâm mirasını çağdaş dönemdeki insani gereksinimleri gözeterik özgürleştirici nitelikte yorumlamak ilerici niteliğin temel belirtisidir. Burada çağdaş insanın gereksinimleri merkeze alınarak yeni yorumlarda bulunmaktadır (Kersten, 2019, 6-23).

Kersten’in bu saptamasından hareketle bir çağdaş Müslüman Türk aydını olarak İsmet Özel ve kurumsal bir Müslüman Türk düşüncesi olarak da Ankara Okulu tarihselciliği, post-kolonyal düşünce ekonomisinin Türkiye’deki çağdaş iki örneği olarak değerlendirilebilir. Özel’in felsefesi, Türkiye’deki sivil toplum örgütlerinin ürettiği düşünceleri büyük ölçüde metafiziksel seviyede içerdiği için; Ankara Okulu’nun Kur’ân-ı Kerîm’in tarihsel okunması önerisi de resmi bir kurum olarak Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ni düşüncenin merkezi niteliğinde içerdiği için, bu iki örnek üzerinden yapılacak bir analiz, Türkiye’deki resmi ve sivil İslâm düşüncesini doğru ve kapsayıcı bir temsilde değerlendirmiş olabilir. Esas itibarıyla Özel’in düşüncesi, birbiriyle rekabet ve mücadele deneyimlerine sahip iki farklı tarihin -Türk-İslâm ve Avrupa- karşılaşmasını savunmacı bir koşullanma ile analiz etmektedir (Özel, 1995, 7-9). Ankara Okulu’nun düşüncesi, bu Okul’un kurucu kuramcılarında birisi olan İlhami Güler’in eserlerinden anlaşılabilir. Onun yöneme ilişkin ifadelerinden anlaşılabilen temel amaç, ‘seçkin dindarlığı’ ile ‘halk dindarlığı’nı Kur’ân-ı Kerîm’in üslubu ve yorumlanmasına dair Fazlur Rahmancı okumayı işleterek sosyal ve ahlaki yaşam pratiklerinde ayırıştırma (Güler, 1998, 5-6). Her iki düşüncenin de psikolojik ve felsefi arka planında Kur’ân-ı Kerîm’in bulunduğunu saptamak gerekmektedir, çünkü her iki düşünce ekonomisinin merkezinde bu İlahî hitabın dünyada geçerli ve işlevsel olduğu fikri korunmaktadır. Aslında bütün çeşitliliğine rağmen İslâm modernizmi büyük ölçüde Kur’ân-ı Kerîm’in yeniden okunması ve yorumlanması entelektüel etkinliğine indirgenebilir (Kersten, 2019, 4, 58).

İlk olarak Özel’in kitaplarında modern öncesi İslâm kimliği ve tarihinin modernleşme döneminde yanlış temsil edildiği ve çağdaş Müslüman insanın varoluş, bilinç ve davranışlar bakımından ‘doğru’ olmadığı fikri savunulmakta ve işlenmektedir. Ona göre, “Bütün doğrular Kur’ân-ı Kerîm’dedir ve Kur’ân dışında “doğru” yoktur.” Modern Müslümanlar ve özel olarak Türkiye’deki Türkler, bu hakikati yeterince anlayamamışlar ve bütün zamanlara hitap eden İslâm’a yabancılaşmışlardır. Bu yabancılaşmanın kaynağı, önce modern Avrupa medeniyeti ve sonra İs-

lâm'ın yanlış anlaşılıyor olmasıdır. Hem Avrupalılar hem de Müslüman Türkler insanlığın özüne yabancılaşmışlardır. Bu yabancılaşmanın görünür maddi kapsamı günümüzdeki uygar dünyadır ve onun aracı teknolojidir. İnsan, teknolojiyle uygarlık üretirken kendine yabancılaşmış, Müslüman da bu tarz bir serüvenin hikmetli olduğunu düşünerek kendi doğru tarihine yabancılaşmıştır. Çoğu zaman Müslüman ve Türk'ü birbiriyle eşanlamli kullanan Özel kendi düşüncesini, "neyim, ne yapıyorum, ne ile yapıyorum diye sorduğumuz zaman karşımıza yabancılaşma, medeniyet, teknoloji çıkıyor" cümlesiyle özetlemektedir. Ona göre, Müslüman, modern medeniyete katılmaya çalışan yabancılaşmış insandır ve bunu teknolojiyi özümseyerek yapmaktadır. Özel, temel eseri ve fikirlerinin ana argümanının bulunabileceği Üç Mesele adlı kitabında dile getirdiklerini zamanla yeniden değerlendirmeyi ihmal etmemiştir (Özel, 2011, 7-15).

Özel, kendi yaşamöyküsü ve düşünsel evrimini de dışarıda bırakmayacak şekilde yazılarında çağdaş Müslümanın yanlış bir yolda olduğunu, Batılı-gibi olmaya karşı durmak gerektiğini ve bunun için de eldeki Türk ve Müslüman tarihlerinin ve dillerinin edilgen olgu ve anlamlardan arındırılarak temizlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Onun temel fikri, Türk ve İslâm tarihinde modern ve çağdaş tarihin yanlış olduğu ve özünü gürleştirmek isteyen bu tarihin aslında Batı medeniyetiyle bir mücadele içinde olduğudur (Özel, 2004; 2009a; 2009b). Özel, Müslümanların Batı medeniyetine bir fayda elde edebilme ümidiyle yöneldiklerini, ama yaptıkları eyleme yukarıdan veya sonradan bakma olanakları olduğunda bu yönelişin yanlış olduğunu kavrayabileceklerini dile getirmektedir (Özel, 1995, 36-37). İslâm'ın doğru anlaşılabilmesi için öze dönüşmesi gerektiğini öneren ve Müslümanları kendilerine bir öteki olarak bakanlara özenmekle eleştiren Özel'in, 2003 yılında Milliyet gazetesine ve Zaman gazetesine verdiği röportajlarda, Türkiye'deki Müslümanlara öz arayışında olan birer özne yerine önceliği çıkar olan, bütün davası pastadan pay edinmek olan, insanlara konum teklif ederek onları ikna eden ve sıkıştıktıklarında İslâm'dan vazgeçen birer nesne olarak yaklaşması ilginçtir. O, bu röportajlarında Müslümanlardan umudunu kesmiş olduğunu ve kendisine maddi olarak yeterince saygı göstermediklerini ifade ederken, nesneleştirdiği insanların kendi yazdıklarını okumuş olduklarını, öze dönüş önerisiyle asıl amacının maddi refah olduğunu ve fikirlerine saygıyı korumak için kişisel bilinç durumu ve emeklerini anmak zorunda kaldığını göz ardı etmektedir (Milliyet, 02 Aralık 2020; İstiklal Marşı Derneği, 02 Aralık 2020).

Özel'in yukarıdaki önerilerini içeren kitaplarına kapsamlı bakıldığında, onun güçlü argümanlarının çağdaş Fransız felsefelerinde bulunan Marksist-varoluşçu analizlerden ve özellikle de Jean- Paul Sartre'in görüşlerinden mülhem olduğu fark edilebilir. Örneğin en önde gelen eserlerinden biri olup onun felsefesini büyük ölçüde içeren Üç Mesele incelendiğinde, Özel'in temelde iki argümanının bulunduğu ve birinci argümanın, özüne yabancılaşmış modern Müslüman aydın olduğu görülebilir. Özel, bu argümanında modern Alman filozoflar G. W. F. Hegel, Johann Gottlieb Fichte, Ludwig Feuerbach ve Karl Marks başta olmak üzere felsefe tarihinde yer alan düşünürlerin görüşlerinden yaptığı alıntılarla –yer yer bunları da eleştirerek- toplumun gerçek özüne yabancılaşan ve toplumun da yabancılaşmasına

yol açan aydını ve onun etkisindeki insanın yanlış bir yolda olduğunu saptamaktadır (Özel, 2011, 83-99). Bu yabancılaşmanın nedeni, modern dönemde hep varolan zararlı teknolojidir. Çünkü Osmanlı Devleti’ndeki aydınlar yabancılaşmaya yol açmayan teknolojilere karşı çıkmamışlardır (Özel, 2011, 157-59). Özel’in toplumda aydına verdiği rol ve onu analiz içeriği Sartre’in entelektüelin toplumdaki görevine ilişkin görüşüyle birebir örtüşmektedir. Çünkü Sartre, bir entelektüelin toplumdaki görevinin bir taraftan insanların yaşamsal memnuniyetsizliklerini saptamak ve dile getirmek olduğunu, diğer taraftan da onun teknolojiye dayanarak toplumda pratik bilgileri sağlayan teknisyenlerin yol açtıkları yabancılaşmayı eleştirmesi gerektiğini ifade etmektedir (Culbertson, 2007, 94).

Özel’in ikinci temel argümanı, öze dönmek için Avrupa-merkezci tarihyazımını reddetmek gereği, bu reddetme işlemi teknoloji ile insan yaşamı arasındaki modern ilişkinin yabancılaştırıcı etkisi nedeniyle teknolojinin yadsınması gereği ve birçok farklı medeniyette ortak olan maddi gelişmişlikten ayrı olarak sadece İslâm’a has olan bir kabule –“yeryüzünde ademoğlunun mevcudiyetine bir yorum getirişi hadisesi”ne- yönelme gereğini içermektedir. Böylece her türlü medeniyet reddedilmelidir ve Müslüman aydın ve insan kendi özüne, yani İslâm’ın yeryüzünde insana verdiği manevi bilince dönmelidir. İslâm medeniyetinde de bu bilincin unutulduğu zamanlar vardır ve onlara değil, “devr-i saadet, dört halife devri ve Osmanlı Devleti’nin ilk iki yüzyılı”na dönülmelidir, çünkü bu devirler medeni devirler değildir (Özel, 2011, 105-107; 145-147). Bu ikinci argüman da öze dönüşü çağdaş dönemde öneren Frantz Fanon gibi başka benzer birçok post-kolonyal aydında da izlenebileceği üzere, Sartre’in Marksist-varoluşçu felsefesinden, daha özel olarak onun praksiş epistemolojisinden mülhemdir. Sartre’in Alman filozof Edmund Husserl’in vizyon veya görüş epistemolojisinden alarak geliştirdiği bu epistemolojiye göre, bireyin kendi özüne ait bir farkındalığı bulunmaktadır ve bu farkındalık teknolojiye yaslanmış modern Batı medeniyeti tarafından örselenmektedir (Flynn, 1986, 105-106). Sartre’in Varlık ve Hiçlik adlı eserinde belirttiği üzere, “insan özgürdür, çünkü o sadece bir benlik değil, aynı zamanda kendine bir mevcudiyettir” ve modern yaşamda teknolojik toplumda oluşan bir sosyal evrende o, kendi özüne ait meseleyi unutmaktadır. Açıkça belirtildiğinde, toplumsal yaşamdaki varoluşsal değer, ekonomi ile teknoloji arasında kurulmuş bir determinizmin neticesinde bireyin yabancılaşması ve kendi özünden uzaklaşması yoluyla gerçekleşmektedir (Flynn, 1986, 9, 25, 206; Sartre, 1978, 310-311, 440). Nitekim Üç Mesele’de geçen “...dolayimleri (médiation)...” kavramı, birey ve toplumun eyleminin temelinde öze ait bulunan unsurları ve onlardan ayrışmayı içeren bağlama işaret eden bir kavram olarak Sartre’a aittir (Özel, 2011, 50; Flynn, 1986, 93, 95, 100; Sartre, 1978, 19-20, 39).

Özel, Türk-İslâm düşüncesinin çağdaş sorunlarını Marksizm ve çağdaş Fransız felsefesinin sorunlarıyla özdeşleştirmekte; yabancı dilden okuduklarına bir post-kolonyal aydın olarak katılıp onları Türkçeleştirmeye çalışmaktadır. Chibber’in madun çalışmaları literatürü için yaptığı analizin isabetli sonucu Özel’in felsefesi için de geçerlidir. Post-kolonyal teorinin ilk kuramcıları bu vakıayı, ‘gelişmekte olan ekonomi aydınının entelektüel ve felsefi etkinliği, merkezi yabancı dil-

den okuduklarını yerli dile tercüme etmek ve uyarlamaktır' saptamasıyla dile getirmektedirler. Bunu yaparken eldeki insanın yanlış olduğunu iddia eden ve öze dönüşü öneren post-kolonyal aydın, çağdaş Marksizm'den ve postmodernizm ve post-yapısalcılığı yaratan Fransız felsefelerinden faydalanmaktadır (Ashcroft vd., 2002, 82, 87, 165, 171). Özel'in felsefesi, argümanını merkezi dilden edindiği ve onu yerli dile aktarıırken dönülecek özün maddi içerimini göz ardı ettiği için 2003 yılında eleştirdiği sosyal düzenin veya ekonomik paylaşımın aynı zamanda kendi önerilerinin ürünü olduğunu fark edememektedir. Bu durum onun düşünce ekonomisinde Chibber, Acemoğlu ve Robinson'un işaret ettikleri üretken düşünce ekonomisinin bulunmamasından kaynaklanmaktadır.

İkinci olarak Ankara Okulu'nun kurucu kuramcılarında biri olan Güler'in kitaplarında Türkiye'deki Müslüman insanların İslâm'ı ve insanlığı yanlış anladıkları ve bu nedenle Müslümanca yaşamak sanarak yanlış bir hayatı yaşadıkları fikri savunulmakta ve işlenmektedir. Onun okumuş uzmanlar ve din bilimlerinde yetkin olmayan insanlar (halk) şeklindeki bir ayrımı işlettiği, birincileri ikincilerin yanlış zihniyet ve dini hayatlarını meşrulaştıracak bir kolaycılığa ve kendi akıllarını kullanmamaya alışmaktan dolayı eleştirdiği söylenilebilir. Güler'in temel argümanı, modern ve çağdaş Müslüman bilginlerin teolojik, ahlaki ve siyasi bir otorite olarak Eş'arî kelamını aşamıyor oluşları nedeniyle İslâm hukukunu güncelleştiremedikleri ve bu nedenle İslâm dünyasının geri kalmış olduğu şeklinde özetlenebilir. Osmanlılarda modern öncesi Eş'arî kelamının önce Ehlisünnet vel-Cemaat ile sonra da İslâm vahyi ile özdeşleştirilmesi sonucunda Maturidilik ve Mutezile gibi inanç okullarının akılcı, insani ve özgürlükçü bakış açıları reddedilmiş ve böylelikle İslâm tarihinde üretken düşünce sekteye uğramıştır. Yaşanılan evrende Allah'ı dahî bağlayan ahlaki kurallar vardır ve O'nun istisnai kılınışı üzerinden gitgide meşrulaştırılan dünyevi keyfilik, kadercilik fikri yoluyla Müslümanlar arasında bilimsel ve felsefi faaliyetlerin akamete uğramasına ve tembelliğe yol açmıştır. Bu sorunu çözenin yolu, Kur'ân-ı Kerîm'e tarihselci yaklaşmak ve modern öncesi İslâm bilginlerinin yanlış bakış açılarından farklı olarak onu ahlaki ilkeler bakımından işlevsel kılmaktır. Bunun anlamı, Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinden bilim, hukuk, ekonomi ve siyaseti ilgilendirenlerinin bağlamsal ve geçici surette geçerli olduğu, tabiatın ve çağın gereklerine bağlı kalarak yeni bağlam ve geçerliliklerin söz konusu olabileceği, bu bakımdan dinin sabit, şeriatın (İslam hukuku) ise dinamik olduğudur. Güler'in Fazlur Rahman'ın yaklaşımını kendi yorumunda gösterdiği yer burasıdır ve ona göre, Kur'ân-ı Kerîm'in lafızcı ve literal okunuşu, bu kitabın doğru yorumuna en büyük engel olup İslam hukukunu donuklaştırmaktadır. Evrene yayılmış ahlaki kuralların öğretimi Kur'ân-ı Kerîm'in bütün insani zaman ve mekânlarda geçerli bir amacı olup, insan iyilik ve kötülüğe yönelmek bakımından özgürdür. Ahlaksızlık ve zulmü içerecek nitelikte iyiliğin ve kötülüğün kaynağının Allah olduğunun kabul edilmesi, O'nun iyi ve adil olduğuna yönelik kabulle çelişmektedir. Dolayısıyla tarih Allah'ın iradesiyle değil, insanın iradesiyle vardır ve İslâm düşüncesi kendisini zorunlu bir tarih ve bu zorunlu tarihi önceden belirlemiş olan bir Kur'ân-ı Kerîm yorumu ile sınırlandırmamalıdır. Güler'in "kader" kavramı yerine "sünnetullah" (Allah'ın kuralları) kavramını önerdiği, ama ikisinin de insan aklını

ve yaşamını sınırlandırmakta benzer olmasına karşın ikincisini insan açısından akılcı ve özgürlükçü bulduğu belirtilmelidir (Güler, 1998; 2002; 2015).

Güler’in görüş ve argümanları, Ankara Okulu’nun ortak görüş ve argümanlarıdır. Hatta onun Eş’arîlik eleştirisi ve Maturidilik ile Mutezile’yi akılcı ve insancıl özellikleriyle öne çıkarması, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ndeki öğretim üyelerinin daha yoğunlukla görünür olan ortak görüşlerini yansıtmaktadır. Özel’in felsefe ve sosyal bilimlerin diliyle İslâm düşüncesi içerisinde bir büyük anlatı oluşturma girişimine Güler de din bilimlerinin içerisinde ve bizzat İslam tarihini etüt ederek bir büyük anlatı oluşturma girişimiyle katılmaktadır. Bununla birlikte Güler’in görüşlerinde de bazı açmazlar bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, güncel sorunların çözümünün tarihsel geçmişteki seçeneklere götürülüyor olmasıdır. Açık bir deyişle, Güler’in argümanları şimdiki zamanda değil de geçmiş zamanlarda yaşamaktadır. Bunun nedeni olan ikinci açmaz, onun, İlahiyat Fakültelerinin yükseköğretimdeki amaç ve işlevlerinin felsefe, sosyoloji, psikoloji, iktisat, hukuk ve siyaset bilimi gibi çalışma alanlarının sorularına çözüm bulmayı kapsamadığını göz ardı etmesidir. Çünkü çağımızda aktif iş yaşamını ilgilendiren temel uzmanlaşma alanları başta olmak üzere güncel ve pratik bilimlerde Kur’ân-ı Kerîm’in ahlaki ilkeleri bile temel ve bağlayıcı bir başvuru kaynağı olmayıp ancak zaman zaman tamamlayıcı ve ikna edici bir kaynak olarak iş görmektedir. Güler’in argümanları yoluyla, güncel sorunlarla yakından ilgilenen araştırma alanları Kur’ân-ı Kerîm’e yönelemezler. Üçüncüsü, Güler, çağdaş kapitalizm döneminde büyük ölçüde eleştirilmiş olan 18. yüzyıl Fransız rasyonalizmi ve aydınlanmasını modern öncesi İslam tarihinde yaratmaya çabalamaktadır. Bunu yaparken mantıksal ve kavramsal analizler dışında herhangi deneysel bir analize de başvurmamaktadır. Böylelikle gerçek olguların varlığı kavramların belirli olmayan anlamsal aidiyetleri kapsamında kaybolabilmektedir. Sözelimi siyaset ve ekonomi ile bilimlerin birbirlerini karşılıklı olarak etkilemeleri çağımızda en çok teslim edilen insani ve medeni olgulardan birisi iken (Foucault, 1972), Güler’in modern öncesi İslam bilginlerinden (ulemâ) bu zorunlu ilişkiyi reddederek ve bu ilişkinin içerimlerini göz ardı ederek düşünceler üretmelerini talep etmesi insan gerçekliğine uygun değildir (Güler, 2015, 37-39). Bu, amaçları bakımından doğru, ama içeriği bakımından indirgemeci ve zayıf bir argüman izlenimine yol açabilmektedir. Dördüncü bir açmaz, ilk üç açmazı koşullayacak nitelikte, Güler’in para yaratmaya değil de paranın dağıtımını ve bölüşümüne dair bir tartışma ve analize girişmiş olmasıdır. Çünkü bu tartışma ve analiz sadece Kur’ân-ı Kerîm’i bir bilgi kaynağı olarak kabul eden ve üstelik aktif iş yaşamında onun yerine çağdaş seküler bir hukuk ve sosyal yaşam düzenini esas alan insanlara hitap eden bir argüman üretmektedir. Bu da İslam tarihinin çağdaş mirasçılarından Kur’ân-ı Kerîm’i esas almayanları dışarıda bırakmaktadır. Birçok Kur’ân yorumuna kıyasla Ankara Okulu’nun ve Güler’in yorumu yeni olduğu için tercih edilebilir, ama bu yorum, ekonomik olarak teolojik bir seçenektir beslenenler için bile sadece sözel seviyede değerlendirilebilecek bir yorumdur. Aslında salt mantıksal ve kavramsal nitelikli tartışmalara girişmek İslam dininin ortaya çıkma ve yayılma serüveniyle örtüşmemektedir. Çünkü İslam Peygamberi ve modern öncesi İslam pratiği, önce para ve alternatif ekonomiyi yaratacak yollar ürettiği için

insanlar bu ikisine yönelmişlerdir (Hazleton, 2013, 80).

Anlaşılabilirliğine göre, gelişmekte olan düşünce ekonomisinin izlenebildiği post-kolonyal aydın ve post-kolonyal düşünce okullarının kapsamı ve işlevi, paranın yaratımı niteliğinde bir değer üretimine yoğunlaşmış değildir. Bunun yerine devam eden dünyevi ilişkileri yeniden onaylayacak ve bunun daha istikrarlı olmasını sağlayacak nitelikte bir düşünce ekonomisi koşullanmasını içermektedir. Paranın yaratımı etkinliğinin gelişmekte olan ekonominin dışında bir etkinlik olduğu ve onun kendine gelen paranın dağıtımı ve bölüşümüyle ilgili yeni bir öneride bulunmak üzere yabancı dilden okunmuş olanı yerli dile aktarmak etkinliği ile tanımlanabilecek bir entelektüel ve felsefi işlevle sınırlandırılmış kabul ettiği söylenilebilir. Bu, gelişmekte olan düşünce ekonomisi üzerine araştırmalarda bulunmuş olan Abhijit V. Banerjee ve Esther Duflo'nun yorumuna göre, gerçek anlamda bir girişimcilik örneği olmayıp, belki eski ekonomik ilişkilerde yeni aktörlerin paradan pay edinmesi anlamında girişimcilikle nitelendirilebilir (Banerjee-Duflo, 2011, 149, 151, 185). Türkiye örneğinde Özel'in felsefesi ve Ankara Okulu'nu temsilen Güler'in analizlerinden böyle bir ana fikre ulaşmak mümkün görünmektedir. Çünkü iki felsefi girişimden ilki, varolanın yanlış olduğunu ve durumun düzeltilmesi için onu reddetmeyi ve onunla mücadeleyi, ikincisi, varolanın yanlış olduğunu ve bunu düzeltmek için tarihte geçmişe dönmeyi ve ona dair güncel dinsel kabullerin değiştirilmesini içeren önerilerde bulunmaktadır. Her ikisinde güncel insanın yaşamına dair olumsal kavrayışlar ve onun gereksinimlerine göre eksikleri giderici analizler eksiktir. Bu da modern öncesine dair tarihsel bir işaret olarak İslâm ile güncel küreselleşme olgusu arasındaki ilişkilere dinsel cevap üretme ekonomisi içinde bir yer edinmek dışında kapsayıcı bir ekonomik girişime karşılık gelmemektedir.

3. Değer Üretmenin Zorlukları

Girişimcilik ile yaratıcı ekonomik üretim arasındaki düşünsel ilişkileri analiz eden Robert C. Allen, iki önemli soruya cevap aramaktadır. Birincisi, "Dünya, neden [toplumlar arasında] eşitliği içermeyen bir tarzda büyümektedir?" sorusudur. Allen'in buna verdiği cevap mantıksal ve kavramsal bir cevap olup, tarih, coğrafya, kurumlar ve kültürlerin temellerine işaret etmektedir (Allen, 2011, 14-16). İkinci soru, Batı Avrupa ve ABD'nin nasıl geliştiklerine ilişkin daha kapsayıcı bir sorudur ve bu sorunun cevabında o, her iki tarihsel ve ekonomik aktörün de, parayı yaratan düşünce ekonomilerine yatırım yapmasına yer vermektedir. Batılılar, insanların gerçek gereksinimlerini gidermeye öncelik veren bir düşünce ve emek bütünleşmesini istikrarlı sosyal bir düzen niteliğinde oluşturabildikleri andan itibaren fark yaratmaya başlamışlardır (Allen, 2011, 1-13).

Allen'in cevabı işletildiğinde, gelişmekte olan ekonomi düşüncesinde sürekli tarihe geri dönen ve üretici girişimi güncellik yerine onun dışında ve salt mantıksal ve kavramsal seviyede uygulamaya döken genel özelliğinin yanlışlığı anlaşılabilir. Hindistanlı post-kolonyal aydınlarda olduğu gibi Türkiye'de de benzer bir yanlış yönelim vardır. Allen, ekonomi bilimi ve felsefenin kuşatıcı söylem oluşturmasının yeterince deneysel veriye dayanamıyor olması nedeniyle tarihin ta-

mamını bağlayan birinci sorusunun cevabında mantıksal ve kavramsal nitelikte yetinmektedir. Ama o, modern dönem ve Batı’nın gelişimini içeren ikinci soruya cevabında deneysel ve istatistiksel veriye ulaşabildiği için mantıksal ve kavramsal nitelikte sınırlı bir argümandan kaçınmaktadır. Gelişmekte olan düşünce ekonomisi ve özel olarak Türk-İslam düşünce ekonomisinde mantıksal ve kavramsal yaklaşım ile güncel yaşamı içeren verilerin bir araya getirilmemesi bir açmaz olarak dikkat çekmektedir. Bu açmazın önemli bir nedeni, tarihten gelen miras ile yerli insanın güncel gereksinimleri arasındaki karşılaşmaların tehlikeli bulunması ve bunlar hakkında sessiz kalınıyor olmasıdır. Türkiye’ye ilişkin örnek bağlamda, dini düşünce dünyaya öncelik verdiğinde kendi sınırlı ekonomisini kaybetmekten çekinmekte ve güncel insana dair parametreleri biriktiren pratik bilimler de dini düşünceyle beraber olduklarında kendi ekonomik ortamlarını kaybetmekten endişe etmektedirler. Ayrıca tarafları birlikte koşullayan ortak kabule göre, gelişmekte olan düşünce ekonomisi parayı yaratamaz ve bu nedenle onun dağıtımına yönelmediğinde ekonominin dışında kalabilir. Böylece gelişmekte olan düşünce ekonomisinde sorunun temel ögesinin veya yönünün dinde değil de onunla düşünce üretmeye çalışan veya onun dışında kalarak düşünce üretmeye çalışan bütün insanlarda ortak olduğu fark edilebilmektedir. Bu nedenle post-kolonyalizm düşüncesi ihmal edilmiş kendi özü argümanı ile dünyada alternatif bir ekonomi geliştirmeyi değil, yerli ekonomide özü bir söylem olarak tüketen yeni bir ekonomik dağıtım kalemi oluşturmaya yönelmiştir. Böyle bir dünyevi koşul kümesinin içinde gerçek anlamda girişimci olan yönelimler ve deneyimler oturmuş toplumsal alışkanlıklara uymadıkları için sakıncalı bulunabilir ve engellenebilirler. Değer üretmek açısından bu sadece düşünsel değil, aynı zamanda varoluşsal bir handikaptır. Gelişmekte olan düşünce ekonomisinde üretken ve istikrarlı bir ortak yönelime mâni olan bu handikap giderilmelidir (Dirlik, 1998, 186-239; Jilberto vd., 2018; Stenner, 2019, 192-205).

Sonuç

Tarih boyunca olduğu gibi özellikle küresel kapitalizm çağında önce tabiata sonra onun bir parçası olan insan yaşamına ekonomi hâkimdir. Bu çalışmada ekonomi metafiziğinin söz konusu kabulü gelişmekte olan ekonomi düşüncesine çağdaş Türk-İslâm düşüncesi örneğinde uygulanmış ve ‘düşünce ekonomisi’ kavramı felsefe ve düşüncelerin sına, ölçme ve değerlendirme aracı olarak kullanılmıştır. Yeni Çağda doğa felsefesine dair Avrupalı düşünce ve analizlerin spekülâtif nitelikli ve çoğunlukla verimli bir netice vermeyen içerikleri nasıl matematiksel dilin sına, ölçme ve değerlendirmesine başvurularak bir seçilime tabi tutulduysa, benzer şekilde tabiattaki bu matematiksel dili de koşullayan ekonomik dile başvurularak gelişmekte olan düşüncelerin değerlendirilmesi seçilime tabi tutulabilir. Tabiat ekonomisinde karşılıklı işlevsellik ve küreselleşme dönemi insan yaşamının ekonomisinde de para, sözü edilen değerlendirmenin somut iki ölçütüdür.

Türkiye ekonomisi gelişmekte olan bir ekonomi olup literatürde post-kolonyal çalışmalar çerçevesinde incelenmektedir. Bu ekonominin gelişmiş ekonomilerle ilişkisinde fark yaratabilmesi, onlardan almadığı ve bu arada vakit de

kaybetmediği düşünce ekonomilerini içermesi oranında mümkün olabilmektedir. Türkiye'deki İslâm düşüncesinin kapsamında bulunan tartışmalar, Kur'ân-ı Kerîm merkezli tartışmalar olup, burada üretilen düşünceler, tarihte bulunmaya çalışılan özlerin çağdaş insan gerçekliğine uygun veya karşıt gösterilmesi yoluyla paranın yaratılmasına değil de, onun dağıtımı ve bölüşümüne yönelik bir dünya koşullamaktadır. Tabiat ve tarihin Kur'ân-ı Kerîm'den ibaret olup olmadığına veya Kur'ân-ı Kerîm'in dünya ve tarihi bütünüyle içerip içermediğinin ölçütü onun tabiat ve insanlara yeni ve alternatif bir ekonomi ve para sağlayıp sağlamadığıyla anlaşılabilir. Nitekim İslâm tarihinin başlangıcı ve onun verilmiş yoğun el ve beyin emekleriyle bir medeniyet haline gelebilmesi –tıpkı geçmişte Roma, Pers, Sasani ve modern dönemde Batı Avrupa ve ABD'de görülebildiği üzere- yarattığı ekonomi ve parayla mümkün olabilmektedir. Düşünce ekonomisinin niteliği, onu üreten zihniyetin bir değer kaynağı olarak paranın yaratımına veya dağıtım ve bölüşümüne yönelik arka plandaki amacına göre farklılık gösterebilmektedir. Bu şartlarda Türkiye'deki İslâm düşüncesinin güncel insan meselelerinin ekonomisine yeni ulusal bir değer kaynağı sağlamak yerine ondan tüketici bir pay alabilmek için girdiği görülmektedir.

Anlaşılabilirliği kadarıyla gelişmekte olan ekonomi düşüncesi veya burada Türkiye'deki İslâm düşüncesi, yerli tarihin içinden bugün konuşanların bir değer kaynağı olarak parayı yaratamayacaklarına ve bunların ancak dünyadan hazır alınmış bir parayı dağıtmak ve bölüştürmek bakımından bir rol üstlenebileceklerine inanmaktadır. Dünyadan hazır alınmış bir para yoksa veya tükendiyse bu dağıtım ve bölüşüm bağlamı boşlukta kalmakta ya da içeride faydasız mücadelelere yol açabilmektedir. Bu nedenle hangi düşünsel kaynaktan alınmış olursa olsun paranın dağıtımı ve bölüşümünü içeren düşünce ekonomilerini terk etmek gerekmektedir.

Bu çalışmanın önerisi, gelişmekte olan yerli düşünce ekonomisinin gelişmiş ekonomiye kimlik ve kültür bağlamında karşı çıkmak ve kendi tarihsel geçmişinin içeriklerinden mülhem bir tasarımla medeni ve estetik düşünce girişiminde bulunmak yerine bu ikisinin arasına doğrudan dünyevi ve maddi nitelikli insan gerçekliğini içeren geniş sorun alanlarıyla bir muhasebeyi eklemesidir. Bu muhasebe parayı yaratmaya koşullanmış bir düşünce ekonomisini tetikleyebilir. Böyle bir muhasebede bütün sınama, ölçme ve değerlendirme süreçlerinin ekonomi ve para tarafından yapılması zorunludur. Ayrıca muhasebede eleştirinin etkinliği kesinlikle bir dünyayı devirmek ve bütünüyle değiştirmek olmayıp, aksine ona olumsal yaklaşarak onu tamamlamak ve geliştirmek yönünde olmalıdır. Bu bakımdan eldeki Türk-İslâm düşüncesi ekonomisi tamamen reddedilip değiştirilmeye çalışılmamalı; ondaki paranın yaratımına yönelik koşullanma eksikliğinin giderilmesi ve böylece değer üretebilecek bir düşünce ekonomisine uygun olacak nitelikte onu tamamlamaya yönelik olmalıdır. Düşünce ekonomisinin temel dinamizmi onun bozucu ve devirici niteliklerinde değil, aksine yapıcı, tamamlayıcı ve geliştirici özelliklerinde bulunabilir. Bu yönüyle modern Batı Avrupa ve çağdaş Amerikan Rüyası ve dijital çağa evrilmiş küresel kapitalizm düşünsel ekonomisinin başarısı bunların tamamlayıcı ve geliştirici işlevlerinde aranmalıdır.

Sonuçta daha somut ifade etmek gerekirse, post-kolonyal düşünce ekonomi-

lerinde ve özellikle Türkiye’deki İslâm düşünce ekonomisinde kimlik ve medeniyet bağlamındaki entelektüel arayışlar paranın yaratımına koşullanmış düşünceler üretememektedir. Bunun yerine ilk aşama olan kimlik tartışmaları ve ancak üçüncü bir sonuç aşaması olan medeniyet tartışmalarının arasına maddi ve dünyevi nitelikli insan gerçekliği araştırmalarının eklenerek, neredeyse bütün enerjinin buna yönelmesi gerekmektedir. Bu çerçevedeki araştırmalarda maddi ve dünyevi nedensellik, dinin Hıristiyanlıktaki gibi salt bir inanç olarak anlaşıldığı zihinsel şemalardan uzak tutulmalıdır. Ayrıca gelişmiş ekonomilerden tesadüfi seçme yöntemiyle edinilmiş şemalar da post-kolonyal özneye birinci dereceden etkide bulunmamalıdır. Dünya zengin nedenler ve çoklu sonuçlardan oluşan salt maddi nitelikli bir insan yaşamı seçenekleri olarak işletilmelidir. Kavram ve düşünceler olgulardan kaynaklanmalı ve ekonomik olarak yeterince deneyime ulaşılabildiğinde kavram ve düşünceler oluşabilmelidir. Bu arada düşünce ekonomisine bir uygulamalı deneyim olanağı sunan yerli sosyal evrenlerde gelişmiş ekonomilerin kurallı toplumsal düzenlerinin ekonomik garantileri ve konfor olanakları gerçekte emek veriler ve zamanla erişilebilecek maddi olanaklar olarak işlenmelidir. Küresel kapitalizm ve dijital kapitalizmin salt iyilikleri ve salt kötülükleri yerine ekonomik niteliğini öne çıkartarak avantajları ve dezavantajları nötr bir olgu durumu olarak temsil edilmelidir. Transhümanizm ve posthümanizm gibi insanın duygusal durumu ve manevi gereksinimlerinden kaynaklanan öznel öngörülemezliklerin ekonomi açısından risksizleştirilmeye çalışıldığı bir kavramsal şema bağlamını içeren dijital kapitalizm çağında düşünce olabildiğince maddi nitelikli ve optimal olmalıdır. Kişisel inanç olarak din ile toplumsal bir inanç olarak din aynı şey değildir ve kişilerin toplumu baskıladığı ve aslında yine maddi nitelikli olan inançlar yerine bütünüyle izlenebilen ve paraya endeksli ekonomik muhasebesi tutulabilen bilgi deneyimleriyle meşgul olunmalıdır. Özellikle makineler arası iletişimin bir düşünce ekonomisi yarattığı bir insan yaşamında yetişmiş insanların çoğunluğunun buna uygun olmaması, manevi yönü yoğun zihin alışkanlıklarında ısrar için bir mazeret olmamalıdır.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Acemoğlu, Daron-Robinson, James A. *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2006.
- Acemoğlu, Daron-Robinson James A. *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. New York: Crown Publishers (e-book), 2012.
- Allen, Robert C. *Global Economic History: A Very Short Introduction*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2011.
- An-Na’im, Abdullahi Ahmed. *Islam and the Secular State: Negotiating the Future of Shari’a*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 2008.
- Ashcroft, Bill vd. *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-colonial Literatures*.

- London and New York: Routledge, Taylor and Francis Group, 2. Basım, 2002.
- Banerjee, Abhijit V.-Duflo, Esther. *Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty*. New York: Vintage Books Public Affairs, 2011.
- Chibber, Vivek. *Postcolonial Theory and the Specter of Capital*. London, New York: Verso, 2013.
- Culbertson, Len. "Unhappy Consciousness': Reflexivity and Contradiction in Jean-Paul Sartre's Changing Conception of the Role of the Intellectual". *Marxism, Intellectuals and Politics*. ed. David Bates. 86-106. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- Dirlik, Arif. *The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism*. Oxford: Westview Press, 1998.
- Erdoğan, Oya S. "Metaların İnterneti, Fikir/Düşünce Ekonomisi ve Kaynakların Dağılımı". Erişim 16 Aralık 2020. <http://www.tek.org.tr/files/forum/t40.pdf>
- Flynn, Thomass R. *Sartre and Marxist Existentialism: the test case of collective responsibility*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2. Basım, 1986.
- Foucault, Michel. *The Archaeology of Knowledge and The Discourse on Language*. çev. A. M. Sheridan Smith. New York: Pantheon Books, 1972.
- Graham, Carol. *Happiness around the World: The Paradox of happy peasants and miserable millionaires*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2009.
- Güler, İlhami. *Allah'ın Ahlâkîliği Sorunu: Ehl-i Sünnet'in Allah Tasavvuruna Ahlâkî Açıdan Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.
- Hazleton, Lesley. *The First Muslim: The Story of Muhammad*. New York: Reverhead Books, Penguin Group (e-book), 2013.
- Hénaff, Marcel. *The Price of Truth: Gift, Money, and Philosophy*. çev. Jean-Louis Morhange. Stanford, California: Stanford University Press, 2010.
- İstiklal Marşı Derneği. "İslami Medyada Tenezzülen Yazdım Benim Onlara Tek Kuruş Borcum Yok (Zaman 14-17-19.2003)". Erişim 02 Aralık 2020. <http://www.istiklalmarsidernegi.org.tr/Yazi.aspx?YID=480&KID=38&PGID=0>
- Jilberto, Alex E. Fernández-Mommen, André (ed.). *Regionalization and Globalization in the Modern World Economy: Perspectives on the Third World and Transnational Economies*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2018.
- Kersten, Carool. *Contemporary Thought in the Muslim World: Trends, Themes, and Issues*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2019.
- Marx, Karl. *Capital Volume 1*. çev. Ben Fowkes. London, New York: Penguin Books, 2. Basım, 1990.
- Mert, Mehmet Ali. *Milli Görüş Hareketinde Din-Devlet İlişkisi ve Laiklik Algısı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi Doktora Programı, Doktora Tezi, 2019.
- Milliyet. "İslami Kesimin Önceliği Çıkar". Erişim 02 Aralık 2020. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/islami-kesimin-ocneligi-cikar-5161374>
- Mitra, Iman Kumar vd. *Accumulation in Post-colonial Capitalism*. Singapore: Springer Science+Business Media Singapore Pte Ltd., 2017.
- Neufeind, Max vd. *Work in the Digital Age: Challenges of the Fourth Industrial Revolution*. London and New York: Rowman & Littlefield International, 2018.
- Noor, Farish A. "Where is the "Islam" in the "Islamic State"?. *Islam and the Rule of Law: Between Sharia and Secularization*. ed. Birgit Krawietz. 65-70. Berlin: Konrad Adenauer Shifting, 2008.
- Ökte, Mehmet Kutluğhan Savaş. "Fundamentals of Islamic Economy and Finance: Theory and Practice". *Electronic Journal of Social Sciences Winter*. 9/31 (2010), 180-208.
- Özdemir, Muhammet. "Modern Türkçede Hayali Bilgi Sorunu ve İslâm Düşüncesinin Tarih-dışılığı". *Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi 1 (2016)*, 59-82.
- Özdemir, Muhammet. *Post-kolonyalizm Nedir? Dünyalar Arasında ve Türkiye'de Bilim, Kavram ve Teorilerin İşlevleri*. İstanbul: Açılım Kitap, 2017.
- Özel, İsmet. *Neyi Kaybettiğini Hatırla*. İstanbul: İklim Yayınları, 1995.

- Özel, İsmet. *Waldo Sen Neden Burada Değilsin*. İstanbul: Şûle Yayınları. 10. Basım, 2004.
- Özel, İsmet. *Tahrir Vazifeleri*. İstanbul: Şûle Yayınları. 2. Basım, 2009a.
- Özel, İsmet. *Kalın Türk*. İstanbul: Şûle Yayınları, 2009b.
- Özel, İsmet. *Üç Mesele*. İstanbul: Şûle Yayınları, 16. Basım, 2011.
- Özkan, Devrim. “Modern Politika Felsefesinde Yönetimin Etkili Hale Getirilmesi Meselesi: Devlet, Güç ve Özgürlük”. *Amme İdaresi Dergisi*. 52/4 (2019), 59-90.
- Rosenberg, Alex. “The Metaphysics of Microeconomics”. *The Monist*. 78/3. *The Metaphysics of Economics July (1995)*, 352-367.
- Rust, Poland T., Huang, Ming-Hui. *The Feeling Economy: How Artificial Intelligence Is Creating the Era of Empathy*. Cham/Switzerland: The Palgrave Macmillan/Springer, 2021.
- Quesado, Francisco Jaime. “The Thinking Economy”, 2016. Erişim 16 Aralık 2020. <https://www.neweurope.eu/article/the-thinking-economy/>
- Sartre, Jean-Paul. *Being and Nothingness: A Phenomenological Essay on Ontology*. New York: Pocket Books, 1978.
- Simmel, Georg. *The Philosophy of Money*. çev. Tom Bottomore, David Frisby. London and New York: Routledge, Taylor and Francis Group, 3. Basım, 2004.
- Skousen, Mark. *The Big Three in Economics: Adam Smith Karl Marx and John Maynard Keynes*. New York, London: M. E. Sharpe, 2007.
- Smith, Adam. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. ed. Edwin Cannan. Chicago: University of Chicago Press, 1977.
- Stenner, David. *Globalizing Morocco: Transnational Activism and the Postcolonial State*. Stanford, California: Stanford University Press, 2019.
- Von Hagen, Jürgen. “Microfoundations of the Uses of Money”. *Money as God? The Monetisation of the Market and Its Impact on Religion, Politics, Law and Ethics*. ed. Jürgen von Hagen, Michael Welker. 19-41. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Von Hagen, Jürgen-Michael Welker (ed.). *Money as God? The Monetisation of the Market and Its Impact on Religion, Politics, Law and Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Von Mises, Ludwig. *Epistemological Problems of Economics*. çev. George Reisman. New York: New York University Press, 3. Basım, 2003.
- Wariboko, Nimi. *God and Money: A Theology of Money in a Globalizing World*. Lanham, New York, Plymouth: Lexington Books, A Division of Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 2008.
- Wittel, Andreas. “Digital Marx: Toward a Political Economy of Distributed Media”. *Marx in the Age of Digital Capitalism*. ed. Christians Fuchs-Vincent Mosco. 68-104. Leiden, Boston: Brill, 2016.
- Zukerfeld, Mariano. *Knowledge in the Age of Digital Capitalism: An Introduction to Cognitive Materialism*. çev. Suzanna Wylie. London: University of Westminster Press, 2017.